

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЯВИЩА

Черкаський Руслан Анатолійович - кандидат наук з державного управління

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1206-7774>

УДК 342.9

Articolul, bazat pe analiza opiniilor științifice ale oamenilor de știință, oferă o definiție a autorului a „crimei”. Se pune accent pe natura juridică și socială a criminalității ca fenomen. Este evidențiată lista trăsăturilor cheie care caracterizează criminalitatea ca fenomen socio-juridic. Se subliniază că sarcina importantă a oricărui stat este combaterea și prevenirea criminalității.

Cuvinte cheie: crimă, fenomen, pericol public, crimă, natură socială.

The article, based on the analysis of scientific views of scientists, offers an author's definition of "crime". Emphasis is placed on the legal and social nature of crime as a phenomenon. The list of key features that characterize crime as a socio-legal phenomenon is highlighted. It is emphasized that the important task of any state is to combat and prevent crime.

Key words: crime, phenomenon, public danger, crime, social nature.

В статье, опираясь на анализ научных взглядов ученых, предложено авторское определение понятия «преступность». Акцентировано внимание на правовой и социальной природе преступности как явления. Выделен перечень ключевых признаков, характеризующих преступность как социально-правовое явление. Отмечено, что важной задачей любого государства является противодействие и предотвращение преступности.

Ключевые слова: преступность, явление, опасность, преступление, социальная природа.

Постановка проблеми. Ключовим завданням сучасної соціально-спрямованої та демократичної держави є розвиток суспільства, механізмів управління ним, а також всіх найважливіших процесів його існування, зокрема: політичних, економічних, тощо. В той же час, процесу еволюції завжди заважають різноманітні деструктивні механізми та фактори, які викликають діаметрально протилежний, негативний ефект. Одним із таких чинників є злочинність, котра на сьогоднішній день визначається пріоритетною ціллю державного правоохоронного впливу як на території нашої держави, так і в зарубіжних країнах. Разом із тим, вирішення проблем у сфері протидії та запобігання зло-

чинності вимагає проведення комплексних теоретичних досліджень, зокрема, які присвячені визначенню сутності та змісту цього соціально-правового явища.

Стан дослідження. Поняття «злочинності» неодноразово ставало предметом наукових досліджень цілої низки науковців, зокрема йому приділяли увагу: Ю.М. Антонян, В.Д. Воднік, Н.Ф. Кузнєцова, О.Г. Кулик, О.М. Литвинова, С.Ю. Лукашевич, Н.Ю. Мельничук, М.Г. Тома та багато інших. Втім, злочинність, як вище постійно змінюється та трансформується, а відтак актуальність наукових досліджень, присвячених з'ясуванню його сутності та змісту не викликають жодних сумнівів.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є запропонувати авторське визначення поняття «злочинність», а також окреслити його ключові ознаки. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити семантичне значення поняття «злочинність»; надати характеристику вказаного терміну з точки зору різних наукових дисциплін.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістало подальшого розвитку тлумачення поняття «злочинність», а також перелік його характерних ознак.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що слово «злочинність» часто зустрічається у нормативних актах різної юридичної сили. Ще більш вживаним цей термін є у науковій площині. Однак, широкий зміст злочинності та нескінченний перелік її особливостей, якими сутність категорії систематично доповнюється, завадили формуванню єдиної думки відносно визначення останньої. Варто звернути увагу на те, що серед привалуючих практично-матеріалістичних підходів, заснованих на формулі «злочинність=злочин», можна виділити дефініції соціальної спрямованості, за яких злочинність – це, в першу чергу, характеристика особи, яка вчинила негативну дію. Наявність визначень одразу за декількома напрямками пояснюється тим, що характеристика злочинності надається не тільки у правових наукових галузях, але й загальнонаукових. Зокрема, значне опрацювання вказана категорія отримала у філософії.

Так, античні філософи не апелювали поняттям «злочинність», однак, саме в їх роздумах сформулювались засади співвідношення добра та зла, із основними людськими чеснотами, як то моральність, що в сукупності складають причинний апарат злочинності. Наприклад, Сократ стверджував, що пізнати самого себе – це означає знайти поняття моральних якостей, спільних для всіх людей; упевненість в існуванні об'єктивної істини означає в Сократа, що є об'єктивні моральні норми, відмінність між добром і

злом не відносна, а абсолютна. Сократ отожднював щастя не з вигодою (як це робили софісти), а з доброчесністю. Але творити добро можна, лише знаючи, в чому: лише та людина хоробра (чесна, справедлива тощо), яка знає, що таке хорообрість (чесність, справедливість тощо). Тобто, на думку Сократа, саме знання про те, що таке добро і зло, робить людей добродійними, адже знаючи, що добре і що погано, людина не зможе вчинити зло. Моральність – наслідок знання. Аморальність – наслідок незнання доброго [1]. В роботах іншого античного філософа, Платона, аналізувалось явище порушення законів, яке за визначенням мислителя є наслідком найбільшої хвороби держави. Одним із головних джерел цієї хвороби він вважав міжусобиці, наявність бідності та багатства. На його думку, злочини вчиняють люди, в чій душі вселилася ідея злочину. Основними ж факторами, які сприяють злочину, є розбещеність і ледарство (чому сприяє розкіш), а також почуття і бажання заподіювати зло (чому сприяє бідність). Платон вважав, що особиста доля людей фатально зумовлена якостями душі, винесеними з їх безтілесного існування [2, с.35].

Важливих висновків щодо сутності та структури змісту злочинності було досягнуто у роботах представника італійського просвітництва Ч. Беккарія, який у XVIII столітті видав трактат під назвою «Про злочини і покарання». В зазначеній роботі, Беккарія трактує «злочин» як діяння, яке суперечить загальному благу. Він стверджує, що злочини зумовлюються зіткненням особистих інтересів і збільшуються відповідно до вигод, які кожен для себе має на фоні суспільної невідповідності. Замислюючись над тим, що саме слід вважати істинним мірилом злочину, Беккарія висловлює думку, що таким не можуть виступати наміри, оскільки, по-перше, вони залежать від швидко змінюваних настроїв; по-друге, люди, які керуються ніцими намірами, можуть завдати суспільству меншої шкоди, аніж ті, що діють під впливом найкращих бажань. Заперечує Беккарія й те, що начебто мірилом злочину може бути статус постраждалого. У зв'язку

з цим він зауважує, що якби ступінь важкості злочину визначався статусом постраждалого, тоді тій людині, яка виявила неповагу до Бога, довелося б зазнати суворішого покарання, аніж тому, хто вбив монарха. Мірилом злочину, як вважає Беккарія, не може бути й важкість гріха, оскільки ступінь гріха вимірюється злобою серця, глибинну суть якої неможливо пізнати без Божого одкровення [3, с.2,3].

Таким чином, у стародавніх філософських трактуваннях злочинність визначалась, як продукт людських вад, знецінення моральних устоїв та принципів, які понижують усвідомлення про необхідність неухильного слідування державним законам.

Проте, незважаючи на глибоке філософське опрацювання, більш ґрунтовного дослідження сутність та особливості злочинності отримали у кримінології, але також протягом значного часового періоду. Зокрема, витoki кримінологічних знань можна знайти і в працях учених царської Росії, і хоча в ті часи ще не існувало кримінології як самостійної науки, проте емпіричні дані, спроби пізнання природи злочинності були. Наприклад першим, хто обґрунтував необхідність всебічного вивчення злочинності, висловив думки про її причини і запропонував програму збирання кримінально-статистичних відомостей, вважають О.М. Радищева, який виклав свої думки у роботі «О законоположении» ще у 1802 році [4, с.185]. Подальший розвиток концепції злочинності на території радянської держави у 40-х років ХХ століття прямо пов'язаний із інтенсивною структуризацією дореволюційної злочинності за видами і спеціальностями й ускладненням злочинного професіоналізму. Саме в цей період відбувся розподіл злочинців за видами діяльності, що сприяло підвищенню їхнього професіоналізму, за таких умов: жебраки трималися окремо, крадії зосереджувалися у злочинському середовищі, грабіжники – у розбійницькому, і таким чином, концентрувалася відповідна кримінальна еліта [5, с. 317]. Як бачимо, у кримінологічних дослідженнях ХІХ століття та радянського періоду злочинність розкривається вже не як фор-

ма людської непокори державним законам, а окреме суспільно-обумовлене явище, яке має власне призначення, суб'єктний склад та різновиди. Звідси, злочинність має подвійний характер, котрий включає в себе певний механізм юридичного регламенту та значну кількість соціальних аспектів.

У сучасних наукових напрацюваннях з приводу змісту та сутності злочинності, зокрема, як об'єкту правоохоронного впливу, сформувалось декілька основних підходів до її трактування. В рамках одного з них злочинність розглядається, як явище суто соціальне. Зокрема, О.Г. Кулик з цього приводу стверджує, що об'єктивною зумовленістю явища злочинності виступає саме суспільне буття. На підтвердження такої думки автор припускає, що злочинність як феномен об'єктивно притаманний суспільству, та укорінений у його бутті, і така укоріненість пов'язана із тим, що колективне буття суспільства проявляється в індивідуальному фізичному бутті кожного із його членів, при цьому людина не може жити без колективу, без суспільства і водночас, не може розчинитися у ньому, зберігаючи власні потреби та інтереси, які в свою чергу можуть вступити у суперечність зі встановленими колективом нормами щодо їх задоволення. У разі наявності певних фізіологічних та психічних особливостей, недостатньої соціалізації, ускладнення життєвої ситуації тощо, людина може вчиняти у власних інтересах діяння, які суперечать встановленим колективом нормам і спричиняють шкоду іншому (іншим) членам такого колективу [6, с.129; 130].

О.О. Авдєєв, А.А. Васильєв та О.М. Литвинов у навчальному посібнику «Кримінологія: питання та відповіді» дійшли висновку про те, що злочинність – це історично мінливе, соціальне явище, яке являє собою систему передбачених кримінальними законами діянь, що вчинюються на певній території або серед членів певних соціальних груп упродовж певного проміжку часу. До характерних кримінологічних ознак злочинності науковці віднесли: 1) негативність явища: дане явище завдає шкоди суспільству загалом, так і конкретним його членам зокрема;

2) соціальну природу злочинності: мова йде про те, що вона існує тільки у людському суспільстві: особи, які вчиняють злочин та особи, на інтереси яких вчинюються посягання – члени суспільства; 3) кримінально-правову ознаку злочинності: оскільки злочинність є сукупністю злочинів, то при її дослідженні ми, в першу чергу, керуємось кримінальним законом, тому що і поняття злочину, і їх вичерпний перелік надається кримінальним правом. Криміналізація чи декриміналізація у праві є єдиним легальним способом зміни кола діянь, що визнаються злочинами; 4) усталеність злочинності, що означає, що вона має властивості з року в рік відновлюватися приблизно в однакових обсягах; 5) іррегулярність злочинності – відсутність внутрішніх зв'язків, тобто нові події злочинів не пов'язані з раніше вчиненими у часі й просторі; 6) територія і період часу: вивчаючи злочинність, ми досліджуємо її в межах певної території за конкретний проміжок часу і таке інше [7].

В.Д. Воднік, розглядаючи специфіку злочинності прийшов до висновку, що вона становить собою певний соціальний факт, адже відповідає наступним критеріям: масовий характер кримінальних дій, стабільність проявів, що чітко фіксується у статистиці; об'єктивність існування і примусовий вплив на людину (не можна нормально існувати, ігноруючи факт злочинності); усталена система взаємодій, яка знаходить своє віддзеркалення в різноманітних офіційних і неофіційних інститутах [8, с. 214]. Крім того, на думку вченого злочинність — це одна із стародавніх форм соціального життя, навіть певний стандарт, який існує незалежно від того, бажаємо ми цього чи ні, з його точки зору, конкретний злочин, тобто індивідуальний факт, уже не є предметом соціології [8, с. 214]. Наділення категорії «злочинності» соціальною природою, на наш погляд, має цілком логічне пояснення та обґрунтування з огляду на те, що вона виникає та знаходить своє об'єктивне відображення саме в діяльності людей, тобто прямо пов'язано з їх волею. Крім того, негативний вплив злочинності також спрямований на суспільство

та окремих його представників, адже вона не просто порушує людські права та інтереси, але й руйнує суспільство в цілому, зокрема: по-перше, негативно змінює моральні переконання осіб, причетних до реалізації злочинних дій та виховання в них антисуспільної свідомості; по-друге, знецінює загальноприйняті та обов'язкові для всього суспільства правила та устої.

Наряду із твердженням про «соціальність» злочинності, існують наукові підходи, які доводять зовсім інше походження та сутність категорії. Так, окремі науковці звертають увагу на те, що злочинність – це системна сукупність окремих злочинів. На думку І.Б. Михайловської, основна властивість кожної системи полягає в тому, що зв'язки між її елементами повинні бути «сильнішими» від їхніх зв'язків із середовищем. Так, окремі злочини чи види злочинів тісно пов'язані між собою (тобто з елементами системи «злочинність»), а також зі своїми причинами й умовами. Статистична стійкість, повторюваність, властиві злочинності, пояснюються безпосередньою спорідненістю між її елементами [9].

А.І. Долгова тлумачить злочинність як сукупність злочинів і осіб, які їх вчинили, в певних тимчасово-просторових мережах, при цьому робить акцент на тому, що таке визначення є найбільш простим і зрозумілим підходом у зв'язку із тим, що злочинність дійсно проявляє себе через злочини, що здійснюються конкретними особами [10, с.47]. Наступним чином проблему змісту злочинності розглядають І. Даньшин, О. Лисодед, Н.С. Карпов та В.О. Сакало цитуємо: «Злочин — це комплекс дій щодо досягнення мети, яку ставить особа протиправним шляхом. Набір і характер цих дій можуть бути досить різноманітними залежно від умов і способів досягнення конкретної мети. Для характеристики дій злочинця не підходить термін «поведінка» через достатню обмеженість її змісту. Злочинність — це сукупність скоєних злочинів, яка характеризує їх якість і кількісну поширюваність. Отже, злочин — це поодинокі явище, злочинність — загальне. А злочинна діяльність — це шляхи

й методи існування і розвитку злочинної частини суспільства, це вияв і відбиток соціальної суті злочинів і злочинності в якості соціального елемента життєдіяльності суспільства» [11, с.96].

Комплексний погляд на сутність та зміст злочинності запропонував у своєму дисертаційному дослідженні С.Ю. Лукашевич, який виділив усі найбільш актуальні на сьогоднішній день інтерпретації категорії, а саме: 1) злочинність – відносно масове, історично мінливе, таке, що має певну територіальну і часову розповсюдженість явище, яке являє собою органічну, засновану на статистичних закономірностях сукупність антисуспільних дій, заборонених кримінальним законом); 2) злочинність – відносно масове явище кожного суспільства, що складається з сукупності окреслених кримінальними законами вчинків, вчинених на тій чи іншій території протягом певного часу); 3) злочинність – це суспільно небезпечне, соціально-правове явище, яке породжене умовами суспільного життя, що стало відносно самостійним, здатне до поширеного відтворення і потребує постійної боротьби з ним); 4) злочинність – соціально-правове явище, що являє собою сукупність усіх злочинів, вчинених в конкретному суспільстві (державі) за той чи інший період часу, і характеризується відповідними кількісними і якісними показниками); 5) злочинність – негативне соціально-правове явище, яке існує в людському суспільстві, має свої закономірності, кількісні і якісні характеристики, що тягне негативні для суспільства і людей наслідки, і потребує специфічних державних і суспільних заходів контролю за нею); 6) злочинність – це правова модель реального, складного і динамічного суспільно небезпечного соціально-правового явища, що успадковує і моделює лише частину його ознак і є системою злочинів, вчинених на певній території або в тій чи іншій державі чи регіоні за певний період часу, а також осіб, які винні їх вчинили) тощо [12, с.17–18].

Висновок. Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу виокремити ключові ознаки поняття «злочинність», до

яких слід віднести наступні:

- по-перше, злочинність – це, перш за все, соціально-негативне явище, яке виходить із дій окремої особи та/або групи осіб, котрі нехтують основними суспільними принципами та законними інтересами інших членів соціальної спільноти, тобто вчиняє злочини – найбільш суспільно-небезпечні діяння;

- по-друге, злочинність має комплексний характер та розгалужену структуру; постійно знаходиться у динаміці та розвивається паралельно еволюції українського суспільства;

- по-третє, злочинність є історично-мінливою, тобто, змінюваною з часом за своїми якісними та кількісними показниками;

- по-четверте, злочинність – це явище кримінально-правового характеру – її функціонування пов'язано із виникненням, зміною та припиненням правових відносин регламентованих нормами кримінального права України;

- по-п'яте, злочинність має особливо негативне значення для всього суспільства держави, оскільки несе в собі особливо негативні наслідки не тільки для прав та свобод людей, але й для економіки, політичної та податкової систем, правопорядку тощо;

- по-шосте, злочинність має широке коло детермінантів, пов'язаних, передусім, із негативними аспектами життєдіяльності населення (алкоголізм, розповсюдження наркоманії, низький рівень життя), а також недосконаlostями національної правової системи.

Тож, із вказаного вище слідує, що злочинність слід тлумачити як історично-мінливе, суспільно-обумовлене, змінюване, динамічне, негативне та небезпечне явище, яке виражене у вчинюваних окремою особою та/або групою осіб злочинах, що являють собою найбільш суспільно-небезпечні діяння, які детерміновані сукупністю певними чинниками життя населення країни та недосконаlostями правової системи, існування якого в цілому веде до виникнення особливо негативних наслідків соціального, політичного, економічного характеру, тощо.

Література

1. Нікітіна О.А. Причини злочинів в античній філософії / О.А. Нікітіна // *Право і суспільство*. 2019. №3 частина 2. С.174–179.
2. Антонян Ю.М. Криминология. Избранные лекции. Москва : Логос, 2004. 448 с
3. Мельничук Н.Ю. Поняття «злочин» та «покарання» у трактуванні Чезара Беккарія в контексті ідей просвітництва / Н.Ю. Мельничук // *Науковий вісник*. 2008. №3. С.1–10.
4. Кузнецова Н.Ф. Злочин та злочинність/ Н.Ф. Кузнецова. М.: Видавництво Московського університету. 1969. 232 с.
5. Тома М.Г. Історичний виклад розвитку професійної злочинної діяльності на теренах України: наукова стаття. *Науково-практичний господарсько-правовий журнал «Підприємництво, господарство і право»* К.: 2020. Вип. 2. С. 316–321
6. Кулик О.Г. Злочинність як соціальне явище: суттєві ознаки та визначення поняття: наукова стаття. *Наука і правоохорона*. К. 2017. с 125–132.
7. Криминологія: питання та відповіді. Відповідальність: [Авдєєв О.О. та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Литвинова. 2015. 323 с.
8. Воднік В.Д. Специфіка соціологічного аналізу злочину: наукова стаття. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. Х. 2016. с. 211–219.
9. Михайловская И.Б. Соотношения преступления и преступности: [Сб. науч. трудов.] / И.Б. Михайловская // *Теоретические вопросы изучения причинного комплекса преступности*. М.: Изд-во Академии МВД СССР, 1981. С. 11.
10. Долгова А.І. Злочинність і суспільство/ А.І. Долгова. М. 1992. 368 с.
11. Даньшин І., Лисодед О. До питання про поняття злочинної діяльності // *Вісник Академії правових наук України*. Харків: «Право», 1998. № 3(14). С. 94–99.
12. Лукашевич С.Ю. Криминологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі: дисертація / С.Ю. Лукашевич // Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2001. 200 с.